

Datibo komunztaduraren gainean

JON ORTIZ DE URBINA

(Deustuko Unibertsitatea)

Ezaguna denez,¹ ekialdeko euskalkietan mendebaldekoetan baino askatasun handiagoa nabaritzen da sintagma datiboekiko aditz komunztadura markatzean, eta ondoko adibideak guztiz hedatuak daude hiztun askoren artean:

(1) Lanari lotuko naiz.

Aurkezpen honetan fenomeno honen hedadura geografikoa aipatuko dudana arren, hedadura gramatikalaz arduratuko naiz gehienik, hau da, gertatzen den testuinguru sintaktikoen esparruaz. Geroago ikusiko dugunez datibo komunztadura falta azterterakoan faktore ezberdinak hartu behar dira kontutan, ez baita inolaz ere berdina, ez kuantitatiboki ez eta kualitatiboki, Etxepareren kasua eta Duvoisinena, esate baterako. Honek garrantzi handia dauka euskalkien ikerketarako, ez baita nahikoa datibo komunztadura bi euskalki ezberdinetan ematen dela baieztatzeak biak isograma baten barruan kokatzeko. Komunztadura eza, ikusiko denez, ez da, edo behintzat ikertu ditudan euskalki historikoetan ez da izan, fenomeno bateratua. Lapurteraren egoera eta garapen diakronikoa interesgarria da alde honetatik: Axularrengan fenomeno honen aztarnarik aurkitzen ez bada, Duvoisinek nahiko maila garatu batean aurkezten du, eta posible liteke, beraz, fenomenoaren garapena hurbiletik jarraitzea.²

Aurkezpen honek nahiko muga estuak dauzka, bi testuren azterketan oinarritzen baita soilik, gaur eguneko egoera zeharbidez besterik aipatzen ez dudala. Bestalde, testu azterketa denez, corpus itxien murriztapen latzak ere badauzka: informazio negatibo eza eta, batzuetan, ikerketa gidatzen duten hipotesiak baieztatu edo ezeztatzeko kruzialak gerta litezkeen datuen falta.

Iruzkin hauek kontuan harturik, has gaitezen aukeratu dudana lehenengo kasua aztertzen. Euskarazko lehenengo liburuan datibo komunztadura eza nabarmena da, eta beraz fenomeno nahiko garatua zegoen XVI. mendeko ekialdeko behe-nafarraz. Fenomeno honek Etxeparengan daukan neurriaz apur bat jabetzeko esan dezagun litezkeen komunztadura kasuen artean, hau da, izen sintagma datibo eta/edo

(1) A. Irigoien, J. Lakarra, R. M. Pagola eskertu nahi nituzke lan honetan eman didaten laguntza eta iruzkinengatik. Eskerrak orobat K. Zuazori interpretazio oker batez oharterazteagatik. Erruak neureak ditut.

(2) Duvoisin bere garaiko lapurteraren isladapena den neurrian, noski. Bestetan hau zalantzarria izan arren, idazle ikasiegia gerta litekeelako edo, ez dirudi dagokigun fenomenoan zalantzak bidezkoak direnik: nik dakidanez, datibo komunztadura eza ez da inoiz imitatzeko estiloko ezaugarria izan.

datibo marka duten perpaus denboradunen artean, ehuneko 21ean edo sintagma datibo bati ez dagokiola inongo komunztadura markarik. Fenomenoaren mugak zehazterakoan, Lafonek (1951) komunztadura morfema eta datibo sintagmaren elkarrekiko agerketa arakutzen du; haren azterteka ondoko taulan laburtzen dut:

(2)	KOMUNZTADURA SINTAGMA	MAIZTASUNA
a.	+KMZ	∅ 'assez souvant'
b.	+KMZ	izenordaina 'assez souvant'
c.	+KMZ	izen sintagma 'trés rare'
d.	-KMZ	izen sintagma 'souvant'
e.	-KMZ	izendordaina 'beaucoup plus rarement'

Ez da erraza sailkapen taxonomiko honetatik joera orokorra baino gehiagorik den faktoreren bat ateratzea, baina badirudi, Lafonek eta Zuazok (1989) esaten dutenez, izenordainek komunztadura maizago agerterazten dutela izen sintagma arruntek baino: 23 pertsona izenordain datiboetatik 8 besterik ez dira komunztadura markarik gabe azaltzen, beste 15ak, hau da, ehuneko 65a, aditz afixu datiboarekin batera agertzen direlarik.³ Berrito itzuliko gara datu honetara. Beste izen sintagmekin joera argiago bat aurkitzen dugu: 55 ageriko izen sintagma datiboetatik 30ek, hau da ehuneko 55ek bakarrik, ez du aditz komunztadurarik erakusten. Izen sintagma eta komunztaduraren elkarrekiko agerpena ere Euskaltzaindiaren *EGLU* gramatikan aipatzen den faktorea da. Gramatika batzordearen hitzez, "-i kasu marka hartzen duen izen sintagma agerian dagoenean errazago askatzen da araua [komunztadura] ... Baina datiboan dagoen izen sintagma ez badago agerian, nekez apurtuko da komunztadura" (Euskaltzaindia 1985: 343). Faktore hau apur bat gehiago aztertze-ko, baldintza inplikatio bihur dezagun:

(3) [-KMZ] → ageriko datiboa

Ohartu baldintzazko inplikazio simple honen arabera ez dela ageriko datibo eta komunztadura elkarrekin agertzeko posibilitatea baztertzen (hau da, goiko (2c) kasu), honelako adibideak gertatzen baitira:

- (4) a. Heuskarari eman dio 14,5
 b. zeren, bada, daraukate emaztiari hogenik? 3,34
 c. bera zoraturik andriari darraika 3,44

Delako inplikazioak baztertzen duena, aipamenaren bigarren zatiak dioenez, inongo datiboren aztarnarik ez egotea da, ez adizki jokatuan ez eta ageriko argumen-tuen artean, seguruenik horrelako egoeretan argumentu datiboa ez bailitzateke esku-ragarria izango. Halaz ere, datiboak aditz batzuen ohizko edo ezinbesteko argumen-tua izan daitezkeen neurrian, posible da (3)ren kontrako adibideak aurkitzea, eta horrelako bat da, oker ez banabil, honako hau:

(5) zuk gibela demazuna nola baita galduia 1,411

(3) Artikuluan zehar, aipamenen zenbakiak Altunaren edizioei dagozkie: Altuna (1987), Etxepareren edizio kritikoa, eta Duvoisin (1858) *Laborantzako Liburuaren* edizioa, Euskal Klasikoak sortan. Etxepareren adibideetan, lehenengo zenbakia olerkiari dagokio, bigarrena lerroari.

Demazun formak ez du datibo markarik, baina nahiko argi dago erlatiboaren buruari (ixilpeko sintagmari, *pro* txikiari agian) menpeko perpausan dagokion argumentua *eman* aditzaren helburua dela, hots, honelako zerbait:

(6) [zuk (hari) gibela demazu-]-n-Ø-a

Analisi honen aldeko datu inportante bat da esakera honen beste agerpenean argi ikusten dela datiboa:

(7) zuk gibela badidazu, elas, ama ezta 1,399

Hemen *eman* aditzaren erro supletiboari lehen pertsonako datibo marka itsatsi zaio. Hemen eskuragarritasuna nahiko ondo mantentzen da *eman* aditza baita zeharkako objektu bat hartzen duen aditzik normalenatariko bat. Beraz posible da halaber, berreskuratzea egin daitekeen neurrian, ixilpeko sintagma eta komunztadura falta aurkitzea, hau da *EGLU*ren inplikazioak baztertzen duen kasu bakarra.

Abia gaitezen orain litezkeen beste faktore batzuen bila. Hizkuntz tipologiaren ikuspuntutik, nahiko interesgarria da *LVP* testuan aurkitzen den komunztadura eta pertsona gramatikalaren arteko erlazioa. Ikus ditzagun ehunekoak ondoko taulan:

(8)	PERTSONA		
	1.	2.	3.
+KMZ	%100	%81	%45.5
-KMZ	%0	%19	%54.5

Argi ikusten denez, eten ebakidura nabaria gertatzen da 1. eta 2. pertsonak alde batetik eta 3. pertsona bestetik. Lehenengo pertsonako datibo guztiek eta bigarren pertsonako gehienek erakusten dute komunztadura. Hirugarren pertsonara joz gero, aldiz, komunztadura eza nagusitu egiten da, nahiz eta inolaz ere ez indar berberekin. Faktore hau lotuta dago aurrekoarekin, testuan agertzen diren izenordain gehienak lehenengo eta, batez ere, bigarren pertsonakoak baitira. Honek azalduko luke gorago aipatutako korrelazio bat: 23 izenordain datiboetatik 15ek komunztatzen dute, gehienak komunztatzeko joera duten pertsonetakoak baitira.

Datu hauek ondo egokitzen dira Silversteinen (1976) ikerketan oinarritzen den bizitasun hierarkiarekin, batez ere pertsona hierarkiarekin. Ergatibitate erdibituaren fenomeno aztertzean hizkuntzalari hau konturatu zenez, kasu markapen ergatibo edo nominatiboaren banaketa ondoko hierarkiaren antzeko zerbaiten arabera eraten da:

(9) 1 < 2 < 3 < izen bizidunak ...

Hizkuntza bakoitzak hierarkiaren edozein puntu hartzen du muga bezala: etenaz goragoko kasuetan sistema akusatiboa erabiltzen da izen sintagma markatzeko, etenaz beheagokoetan sistema ergatiboa erabiltzen delarik. Hierarkiaren eten puntuak proposatzeko ebidentzia hizkuntzartekoa da; hizkuntza batek izen mota bat hautatzen badu, etenpuntu bat ezarri behar da izen mota hori besteetatik ezberdintzeko. Oro har etenik normalena 1/2 pertsonetako izenordainak beste izen sintagma guztietatik banatzen duena izan liteke, hizkuntza askotan lehenengo eta bigarren pertsonetako subjeto trantsitiboek kasu nominatiboaren bidez markatzen dira, sub-

jetu intrantsitiboak bezalaxe, hirugarren pertsonakoetan ergatibo eta absolutiboa erabiltzen direlarik, trantsitibitatearen arabera.⁴

Elkar dezagun orain azaldutako hierarkia hau Keenan eta Comriek (1977) azalerratu zuten beste hierarkiarekin, erlazio gramatikarena:

(10) SUBJ < OBJ. ZUZ. < ZEH. OBJ. < ZEHARKAKOAK

Relational Grammar izeneko ereduaren erlazio gramatikalak aldatzen dituzten fenomenoak azaltzeko erabilia izateaz gain, aspalditik lotu da (10) komunztadurarekin: zenbat eta katearen barruan gorago, hainbat eta normalago komunztadura izatea. Argumentu batek bakarrik komunzta badezake, subjektua izango da, bik komunztaturuz gero subjektua eta objektu zuzena, etab. Euskara berezia da komunztaduraren etena behekaldetik agertzen delako: bigarren objektu eta zeharkako erlazioen artean hain zuzen. Badirudi komunztadura galtze fenomenoa bi hierarkia hauen ikuspuntutik kontsidera daitekeela. Komunztatzen duen erlazio gramatikal beheenetik hasita Silversteinen hierarkiaren beheko eslaboietatik ari da ahultzen. Lehenengo pertsonako izen guztiek eta bigarreneko gehienek komunztatzen badute, hirugarren pertsonako datibo askok ez dute ja komunztadura markarik erakusten.

Aztertu nahiko nukeen hurrengo faktorea aditzen jokabide mota da. Badirudi datibo komunztadura hobe mantentzen dela adizki sintetikoetan perifrastikoetan baino. Has gaitezen datu orokorrarekin: datibo markarik gabeko adizkietan, kasik ehuneko 83a perifrastikoa da.⁵ Noski, hau, printzipioz, aditz jokatu mota horren nagusitasun numerikoaren isladapen soila izan liteke, baina badirudi hasieran ematen duen baino datu interesgarriagoa dela. Kasu batzuetan aditz beraren forma perifrastikoek ez dute komunztatzen, forma sintetikoek datibo marka ondo mantentzen dutelarik. Ikus dezagun, adibidez, *erran* aditzaren kasua. (11)an adibide sintetikoak dauzkagu, (12)an, aldiz, perifrastikoak:

- (11) a. Balinetan nik banerro hari neure bihotza 5,17
 b. horrelako hitz gaixtorik hiri eztarradala 8,17
 c. larradala egia 12,3

- (12) a. erranen du bekhatorer dolozki orduian 1,339
 b. gogo honez erranen dut zuri Ave Maria 1,448
 c. bertzer erran albaititza 8,8

(4) Euskaraz ere holako zerbait gertatzen da lehenaldiko eta alegiazko denboretan. Ikusi Trask (1979) eta Ortiz de Urbina (1989).

(5) Baita alderantziz ere, eta proportzio handiagoan: bost ezik (*egik, dagien, demazuna, eztemala, eta ezpabadaki*), beste adizki sintetiko guztiek datibo marka daukate. Gainera, ohartu *egin* eta *eman* maiz erabiltzen direla datiborik gabe eta balentzia bikoitzeko formak badituztela, baina *jakin* aditzak ez duela datibo argumenturik hartzen (ikus Lafon 1944: 324). Ez dago argi, beraz, nolakoa litekeen aditz honen balentzia hirukoitzeko forma bat. Etxepareren adibidea nahiko bitxia da, Alrunak (1987: 223) azpimarratzen duenez.

(i) andriak hon deritzanari ezpadaki mesura 12,42

Hor aditzak ez du ohizko zentzua: Lafonek (1944) 'si la femme ne connaît pas la mesure' itzultzen badu ere, bere 1968ko itzulpenean 'garder la mesure envers' dio, Akasolok gaztelaniaz 'condescender con' bezala moldatzen duen bitartean.

Hauek dira aditz honen adibide guztiak, eta patroia argia da. Beste horrenbeste gertatzen da *egin* aditzarekin. Dagokigun testuinguruetan 20 aldiz agertzen da, 14 *-gi-* erroaren gainean osatutako formekin (batzuetan *eman* esanahiarekin) eta beste 6ak forma perifrastikoetan. 14 sintetikoetatik 12 forma komunztaduradunak dira, eta 2 bakarrik datibo markagabeak. 6 perifrastikoetatik, aldiz, 5 komunztaduragabeak dira eta 1 bakarrik datiboduna. *Eman* aditzarekin egoera antzekoa da: komunztadurarik gabeko forma gehienak (8tik 6) perifrastikoak dira; forma sintetiko gehienak *-rau-* eta *i-* erroen gainean eraikitzen dira, eta hauek beti daukate datibo marka.⁶ Ondoko adibide paraleloak nahiko adierazkorrak dira:

- (13) a. eta orori baitekegu [emango digu] berak konplimentuia 2,50
b. hark orori emanen dik [du, hika] bere merexituia 13,82

Lehenengoa erro supletiboko forma sintetikoa da, eta gainera, lehenengo pertsonako datibo bati dagokionez, komunztadura marka badu. Bigarrena hirugarren pertsona bati dagokio eta perifrastikoa da, datibo markagabea.⁷ Antzekoa da ondoko hau ere:

- (14) a. zein gizonek andriari emaiten du hogena? 3,46
b. zeren, bada, daraukate emaztiari hogenik? 3,34

Badirudi, beraz, adizki sintetikoak perifrastikoak baino aldakaitzagoak direla fenomeno honetan. Hau ulergarria da kasu batzuetan aditz laguntzaileak eskaintzen dituen posibilitate paradigmaticoak kontuan hartzen baditugu: morfologiak guztiz arruntak diren *di/du* formak eskaintzen ditu, baina *eritzi*, *jarraiki* bezalako aditzek paradigma bakarra eta nahiko fosilizatua daukate. Aditz hauei datibo marka kentzeko forma berriak sortu beharko liriateke, adizki perifrastikoekin ez bezala.⁸

Intxauspe eta Gèzen arabera, zubereraz diferentzia bat egongo litzateke esparru honetan aditz iragangaitz eta iragankorren artean: aditz iragankorrekin datibo komunztadura aukerakoa litzateke guztiz. Printzipioz, horrelako zerbait gertatzen dela Etxepareren kasu batean pentsa genezake: *partitu* aditza birritan agertzen da, erabilkuntza iragankor eta datibogabe batekin (15a) eta erabilkuntza iragangaitz eta datibodun batekin (15b):

- (15) a. Parti albanengidio [banenkio] ... 6,1
b. nork beria berziari eztu nahi partitu 2,42

Hala ere, azalpen hau nahiko zalantzarria da. Hasteko, ez dago argi hori dela, edo joan mendean izan zela edo zein neurritan den komunztaduraren benetako faktorea zubereraz ere. Gèzek berak (1873) adibide iragangaitzak dakartza bere gramatikaren beste parteetan:

(6) 22 forma sintetikoetatik 3 besterik ez dira *-ma-* erroetik sortuak, eta 3 hauetan alderantzizko erlazioa aurkitzen da, nahiz eta hain adibide urri dagoenez oso adierazkorra ez izan: 2 datibogabeak eta 1 datiboduna.

(7) Badaude beti forma sintetikoetan agertzen diren aditzak, eta, noski, hauek beti komunztatzen dute: *edeki*, *jarraiki*, *iritzi*, *izan*, *utzi*, etab. Hala ere hemen ez dugu kontrastatzeko erabil genezakeen erabilkuntza perifrastikorik.

(8) Hau ez da aditz guztien kasua, noski, *eman* eta *egin* aditzek datiborik gabeko formak baitauzkate. Lafonek, inplizitoki bada ere, azalpen hau erabiltzen du testuko (3c) motako salbuespenak zehaztean: "construction très rare, sauf avec les formes verbales simples de certaines racines qui contiennent toujours un indice d'objet de référence, comme *darrayca ... darrayola ... et deraucate*" (1951: 333).

- (16) a. nausiari mintzatu niz (253 or.)
 b. jatia gizounari beharrezco da (26 or.)

Horrezaz gain, korrelazio hau oso ahula da Etxepareren testuan. Komunztaduririk gabeko aditz forma gehienak iragankorrak badira ere (%72.5 edo), zer nolako aditzen formak diren aztertzen dugunean bi aditz moetak askotxo orekatzen dira: *partitu* albotik utzita, bost iragankorrak dira (*egin, eman, erran, faltatu, jakin*) eta lau iragangaitzak (*behatu, gomendatu, jin, segi*). (15)ko adibideak *partitu* aditzaren agerpen guztiak direnez, ez dirudi zilegi horrelako korrelazioa suposatzeak.

Etxepareren testuaren arabera, XVI. mendeko behe-nafarreraz (ekialdekoan behintzat) datibo komunztadura eza nahiko garatua zegoen. XVII. mendean ekialdeko ezaugarria da oraindik, nik dakidanez: Iuan de Beriaynen *Tratado*-an (1621) komunztaduririk gabeko adibide asko agertzen dira, bai eta Tartasengan, baina ez Axularrengan eta garai hartako beste idazle lapurtarren idazlanetan. Jarrai dezagun lapurterekin orain. XVIII. mendearen azken laurdenekoa den Chouriori dagokionez, bere *Jesu-Christoren Imitacionea* (1788) itzulpenean adibideren bat aurkitzen da jadanik:

- (17) Mintza zaite othoi, Jauna, ene bihotzari (42 or.)

Adibidea interesgarria da, zeren hurrengo mendeko Duvoisinin Bibliaren itzulpenean ere aditz hau askotan azaltzen baita komunztatu gabe. XVIII. mendearen hasierara helduz gero Duhaldek bere *Meditacioneac gei premiatsuenen gainean* 1809an argitaratua izan zenean, adibide bakarra dauka hasierako ehun orrialdeetan:

- (18) Ukho egiten diot munduari eta haren plazer faltsoei, eta jarraikiko naiz zure Seme maitearen manamendu xoilei (44 or.)

Adibide honen benetako esanahiaz jabetzeko, kontuan hartu behar da aipatutako liburuaren zati horretan aditz honek normalki komunztatzen duela:

- (19) a. meditazioneari arthoski darraiona 51
 b. prestugune guziei jarraiki behar baitzaie 61
 c. Gaitzak eta nahigabeak ongi jasateari darraio nork bere burua mortifikatzeko artha 69
 d. zeinari bizkitartean seindu guziak hain arthoski ta hanbat gosturekin jarraiki izan baitzaizko 93
 e. prestugune guziei jarraikitzen zaie gerthatzen diren parada guzietan 97

Chourioaren adibidean bezalaxe, aditza Duvoisinekin ere komunztadura gabe erabiltzen dituenetarikoa bat da. Idazle honetara helduz gero, fenomeno askoz garatuagoa da. Aztertuko dudan galdera da ea Duvoisingan aurkitzen dugun fenomeno Etxeparerengaren antzekoa den, hedaduraz eta murriztapenez. Erantzuna ezezkoa dirudi, orain zehaztuko dudanez. Problemari lehenengo hurbilketa bat emateko Duvoisinin testu bat aztertu dut, *Laborantzako Liburua* (1858), esparru mugatu honetarik ateratako ondorioak egia osotik gehiegi desbideratuko ez direlakoan.

Hasieran esan bezala, komunztadura eza hedaduraz apur bat murriztuagoa da Duvoisingan Etxeparerengana baino, ehuneko 13 kasu seguru besterik ez baitira aurkitzen. Goian aipatutako faktore batzuei bagagozkie ere apur bat murriztuagoak

dira hemen: hirugarren pertsonako datiboekin bakarrik agertzen da fenomenoa, eta beti ageriko izen sintagma bat ondoan dagoela. Etxepareren garaitik Duvoisin denborara aditz sintetikoak asko urritu direnez faktore honek ez du garrantzi handirik. Halarik ere, aztarnaren bat aurkitzen dugu hemen, *jarraiki* aditzaren kasuan. Geroago aipatuko dudanez aditz honek ez du normalean datibo komunztadurarik erakusten, ez Duvoisinengan ez eta gaur eguneko ekialdeko euskalkietan. Guri dagokigun testuinguruetan sei aldiz agertzen bada 5etan ez du datibo markarik, eta komunztatzen duen forma bakarra sintetikoa da:

(20) Bidegabe guziak darraizkote erretze horiei 163

Ohartu aditz honek idazle zaharretan beti zeukala osagarri datiboa eta datiborik gabeko formarik ez zeukala. Ez da beraz harritzekoa forma sintetikoek komunztadura mantentzea,⁹ forma perifrastikoetan oraindik identifikatu ez ditudan arrazoiengatik desagertzen delarik.

Azter ditzagun orain zer nolako faktoreak sar daitezkeen euskalki honetan komunztadura faltaren azalpen batean. Lehenengo eta behin, argi dago batzuetan datiboaren balioa ez dela argumentu batena, adjuntuarena baino, batzuetan lekuzkoa eta bestetan denborazkoa. Identitate hau inguruko hizkuntzetan ere aurkitzen da, gaztelaniaz, esaterako, *a* preposizioak, zehar objektuaren marka izateaz gain, erabilkuntza adberbiala baitauka: *al atardecer, a su casa...* Duvoisinengan ondoko lekuzko adibideak aurkitzen ditugu, benetakoa datibo argumentu bati legokiokeen komunztadurarik gabeak:

- (21) a. Neguan goseak etxeei hurbilerazten du 154
 b. arbolak lehenago zagoen alde berari landatu behar duela 192¹⁰
 c. hegoari zagoenak 192
 d. Arbola zer haizeri baitzagoen xerthatzean, gero ere haize berari egon behar da 192

Denborari bagazokio, nahiz eta *Laborantzako Liburuan* nik adibiderik aurkitu ez dudana, Lafittek (1944: 437) datiboaren denborazko esanahia aipatzen du kasuaren usuen artean: *zabartzeari* 'en commençant à vieillir'. Eta nahiz eta berak komunztadura eza frantsesa gehiegi ezagutzetik letorkeen 'négligence'tzat hartzen duen (1944:359), zentzu inkoatibozko ematen dituen nominalizazioen adibideetan ere ez da komunztadurarik mantentzen (220. or.):

- (22) a. jausteari zagon¹¹
 il songeait à descendre
 b. ithotzeari banaukan
 je me préparais à le noyer
 c. ikhasteari ari zen
 il s'efforçait d'apprendre

(9) Lafitteren (1944: 270) araueta, forma sintetiko hauek nahiko fosilizarurik daude gure mendean.

(10) Adibide honetan Duvoisin egitura inpersonal berezi bat aurkitzen dugu, *behar* eta *nabi* izenekin eraikitzen dena.

(11) *-i egon* esamoldearen beste adibide ezberdin bat agertzen da Duvoisinengan:

(i) Gaudezen, beraz, zeruko Aitaren nahiari 42

Beraz, honelakoetan datiboak erabilkuntza ezargumentala garatu duela besterik ez da esan behar.

Azter ditzagun orain komunztadurarik gabeko beste azpikasuak. Hualdek eta Ortiz de Urbinak (1987) oharterazten dutenez, askotan komunztatzen ez duten datiboak ez dira 'kanokikoak' errol tematikoaren aldetik, bigarren objetuen errol prototipikoa helburua (eta, bestetan, jasalea edo *experienter*) bada. Duvoisini dagokionez, aditz berezi batzuekin loturik dago fenomeno hau maizenik: *begiratu*, *bermatu*, *gomentatu*, *jarraiki*, *lothu*, *ohartu* aditzekin batez ere. Aditz hauen osagarriak ez dira, semantikaren eta sintaxiaren aldetik, *eman*, *bidali* edo *ekarri* aditzen zeharkako objetuen parekoak. Kasuistika zehatz batean sartu gabe, eta ondoko sailkapenari azalpen baliorik erantsi gabe, datibo ezkanoniko azpikasu batzuk zerrendatuko ditut:

a. *Ekintza datiboak*. Euskalki askotan, hedaketa ezberdinekin, inesibo kasuaren bidez 'aktibitateak' edo 'ekintzak' markatzen dira, kasua eransten zaion izena nominalizazioa edo 'aktibitate' argumentu ebentiboa daukan izen arrunta izan daitekeela (*lan*, *jolas*, etab.):

- (23) a. Lanean/lan egiten ari da
b. Musean/kotxea gidatzen ikasi du

Datiboak ere izan dezake ekintza/aktibitate balio hau, *bermatu*, *ausartatu*, *jo*, eta, batez ere, *lothu* aditzekin:

- (24) a. Laborariak bermatu behar du lanari 195
b. Ni ez naiz ausartatzen lan horri 176
c. Jo dezagun bihotzez lanari 52
d. lot zaitez lanari lehen bai lehen 49
e. dugun ikhus zeini lothuko diren gogotikenik
f. erlea lanari lotzen da
g. ez dut ikhusten nola behar naizen lothu oihan xederratzeari 183

Ohargarria da *lothu* aditzak bere zentzu fisikoa mantentzen duenean komunztadura ere ohi bezala mantentzen dela:

- (25) Samatsak bustitzea, xuria loth ez dakioten 122

b. *Zeharkako datiboak*. Duvoisinin datibo batzuk beste euskalkietako zeharkako kasuei dagozkie. Kasurik nabarmenena *ohartu* aditzarena da, eta instrumentalaren orde z datibo osagarriarekin erabiltzen duenean ez du komunztadura markarik isladatzen:

- (26) a. Gauza horri ohartu direnak 73
b. ohartuko dira ondikozko erretze horiei 163
c. ez da horri ohartu

Hurrengo saileko aditzen osagarriak bezala, datibo hauek ez dira helburuak, gaiak baizik. Aditz hau interesgarria da zeren nahiz eta argumentu bi eta gaia objektu bat izan, irangangaitz gisa erabiltzen baita gehienetan: badirudi, beraz, ezin dakiokeela objektuari ohizko kasua ezarri eta zeharkako bat behar du, instrumentala normalean eta datiboa (26) bezalakoetan. Objektuak kasurik behar ez duenean, perpausa delako, aditz iragankorren objektu normal bat bezala agertzen da, nahiz eta subjeto absolutibo bat egon:

(27) Gezurra dela konturatu naiz

Guztiarekin ere, (26)ko datiboak kanonikoak ez diren neurrian ez dago komunztadurarik.

Arrazoi ezberdinengatik sail honetan ere sar genitzake (28)ko adibideak, *Liburu Ederratik* aterata direnak:

- (28) a. Sinesten dut Jainko bati
b. Urrikal zaite niri

Bi kasuetan beste zeharkako kasua erabil daiteke eta bietan falta da komunztadura.

c. *Quirky case*. Datibo ezkanoniko honetan semantikoki gai baten hurbil dagoen objektu bat datiboaren bidez markatzen da. Bestela esatearren, lehenengo objektua bigarrena balitz bezala tratatzen da. Kasurik nabarmenenak *jarraiki/jarraitu* eta *begiratu* aditzak dira:

- (29) a. egungo egunean ez da bizarrari hanbat begiratzen 56
b. Ongi begiratzen badugu gure bizi moldeari 157
c. guziak begiratzen gare geroxagokoari 165
- (30) a. Ardiari ongi nahi da jarraiki 147
b. Ene solasari jarraik zaite 164
c. Artzainak arthoski jarraitu behar du ... ardiei eta antxuei 148

Gorago ikusi dugunez, mota honetako aditzetatik hasi zen fenomeno hau lapurteraz hedatzen.

Orain arte aipatutakoek osatzen dute aztertutako liburuko datibo komunztadura gabeko adibide sorta inportanteena. Hauezzaz aparte badaude aurreko sailetan sartzen ez diren kasu batzuk, printzipioz datibo kanonikoen antzeko osagarriak dauzkatenak:¹²

(31) Urde bati eman bazineza lur-sagar gordina 143

Adibide gutxiegi direnez ez da erraza somatzen diren banaketak oinarritzea.¹³ Kasuen urritasuna bera, hala ere, adierazgarria izan liteke. Aztertu beharko litzate-

(12) Liburu honetan agertzen ez bada, *mintzatu* aditza izaten da komunztadurarik gabe Duvoisinengan azaltzen den beste bat, eta gainera aitzindari historikoeekin (ikus (17) adibidea). Ezaguna denez aditz hau berezia da beste arrazoi barzuengatik ere: hizketa aditz iragangaitz (ezakusatibo) bakarra da. Ez naiz ziur nola trata litekeen *gomendatu* aditza, bai Etxepareengan bai eta Duvoisinengan komunztadurarik gabe agertzen dena.

(13) Esate baterako, kuriosoa da *egin* aditzarekin fenomeno hau askotan gertatzen dela IZEN-EGIN aditz ezergati-boekin: *bidegab(a) egin, ukbo egin, min egin, galdegin* bezalako kasuak. Mota honetako kasuak Etxepareengan ere aurkitzen dira:

- (i) othoi egik Ienkoari 1,32
(ii) mundu orok dagien zuri ohore 2,109

otoitz egin aditza askotan azaltzen da datibo komunztadurarik gabe Iuan de Beriaynengan.

Bestalde *behar* elementuarekin askotan aurkitzen da fenomenoa, beharbada berregituraketa hauetan datiboa menpeko aditzaren osagarria delako. Nolanahi ere, hasierako restuetatik ikusten da, Juan de Irañietaren eskutitzean (1549) esate baterako:

- (iii) çerren ni emen nayzala eçuen scribatu bear berçeri

Ikusi halaber Iuan Beriaynen ondoko adibideak:

- (iv) Meza eñçuten duenac escatu bear dio Iaungoycoari... (97)
(v) Meza eñçuten duenac bear du ... Iaungoycoari graciac eman (98)

keen hipotesi bat da ea fenomenoa datibo ezkanonikoetatik kanonikoetara hedatu zen. Duvoisin aurreko kasuek lehenengo pausua isladatuko lukete, (31) bezalakoak gure egunetara arte hedatu den bigarren pausua. Hipotesi gisa uzten dut ideia hau hemen. Gaur eguneko euskalkiak eta orain arteko garapena zehazki urratzetik bakarrik etor liteke irudi garbiago bat. Hasieran esan bezala, datibo komunztadura fenomeno konplexua dela saiatu naiz erakusten, azalpen linguistikoaren arloan sartu gabe deskripzio mailan ere tolesdura eta nabardura sintaktiko eta semantiko ugariak eskatzen dituen. Azalpenak bilatzerakoan dialektologia lan sakona egin behar da faktoreen artean dauden erlazioak zehazteko, fenomenoa benetan ulertuko badugu.

Aipamenak

- Altuna, P., 1987, *Bernard Etxepare. Linguae vasconum primitiae* (Edizio kritikoa), Mensajero, Bilbo.
- Duvoisin, J. P., 1858, *Laborantzako liburua*. P. Altunak paraturiko edizioa, Euskal Editoreen Elkarte, Zarautz, 1986.
- Gèze, L., 1873, *Éléments de grammaire basque*. Berrargitarazioa: Hordago, Donostia, 1979.
- Hualde, J. I. and J. Ortiz de Urbina, 1987, "Reconstruction with *Ari*", *ASJU* XX.
- Keenan, E. and B. Comrie, 1977, "Nouns Phrase Accessibility and Universal Grammar", *LI* 8, 63-99.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque (Navarro-labourdin litteraire)*. Berrargitarazioa: Elkar, Donostia, 1979.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, Editions Delmas, Bordeaux. Berrargitarazioa: Elkar, Donostia, 1984.
- Lafon, R., 1951, "La langue de Bernard Dechepare", *BAP* VII, 309-338.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Silverstein, M., 1976, "Hierarchy of Features and Ergativity", in R. M. W. Dixon (ed.) *Grammatical Categories in Australian Languages*, Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra, 112-71.
- Trask, R. L., 1979, "On the Origins of Ergativity", in F. Plank (ed.) *Ergativity*, Academic Press, New York.
- Zuazo, K., 1989, "Zubereraren sailkapenerako", *ASJU*, XXIII-2, 609-650.